

जोडपत्र - 2 जोखीम प्रकटन दस्तऐवज

एक्सचेंज अभिव्यक्तपणे किंवा गर्भितार्थाने या प्रकटन दस्तऐवजाच्या पूर्णत्वाची, पर्याप्ततेची किंवा अचूकतेची हमी देत नाहीत किंवा एक्सचेंजने याचा पुरस्कार केलेला नाही किंवा कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज (Commodity Derivatives) मार्केट/व्यवहारातील सहभागाच्या कोणतीही गुणवत्ता पारित केलेली नाही. हे संक्षिप्त विधान व्यवहारातील सर्व जोखमी आणि इतर महत्त्वाचे पैलू उघड करत नाही. त्यामुळे डेरिव्हेटिव्जचे व्यवहारामध्ये सहभागी होण्यापूर्वी तुम्ही त्याचा काळजीपूर्वक अभ्यास करावा.

यातील जोखमी विचारात घेता तुम्ही ज्या प्रकारचे करारात्मक संबंध जोडत आहात आणि ज्या जोखमींना तुम्ही सामोरे जाणार आहात त्याचे स्वरूप तुम्हाला समजत असेल तरच तुम्ही व्यवहार करावेत.

तुम्हाला माहित असले पाहिजे आणि तुम्ही मान्य केले पाहिजे कि कमांडिटी एक्सचेंज(जिस)(Commodity Exchanges)वर व्यवहार केल्या जाणारे कमांडिटी फ्युचर्स करार/डेरिव्हेटिव्ज किंवा इतर संलेख, ज्यात जोखमीचे विविध घटक असतात, ते सर्वसाधारणपणे अत्यंत मर्यादित स्रोत/मर्यादित गुंतवणूक आणि/किंवा व्यवहाराचा अनुभव आणि जोखीम सहन करण्याची मर्यादित क्षमता असलेल्या व्यक्तींसाठी तरी उचित मार्ग नाही. त्यामुळे तुमच्या आर्थिक परिस्थितीचा विचार करता अशा प्रकारचे व्यवहार तुमच्यासाठी सोयीचे आहेत का याचा तुम्ही गंभीरपणे विचार करावा. जर तुम्ही एक्सचेंजवर व्यवहार केलात आणि काही विपरित परिणाम किंवा नुकसान झाले तर त्यासाठी फक्त तुम्हीच जबाबदार असाल आणि त्यासाठी एक्सचेंज कोणत्याही प्रकारे जबाबदार नसतील आणि तुम्ही असा युक्तीवाद करू शकणार नाही कि त्यातील जोखमींचे पुरेसे प्रकटन करण्यात आले नव्हते किंवा संबंधित सदस्याने त्यातील जोखमींची पूर्ण कल्पना तुम्हाला दिलेली नव्हती. परिणामांसाठी फक्त अशीलच जबाबदार असतील आणि त्यापायी कोणताही करार विखंडित करता येणार नाही.

तुम्ही हे मानले आणि स्वीकारले पाहिजे कि एक्सचेंजवर कमांडिटी डेरिव्हेटिव्जच्या खरेदी आणि/किंवा विक्रीचे आदेश निष्पादित करताना नफ्याची कोणतीही हमी नाही किंवा होणाऱ्या नुकसानासाठी कोणताही अपवाद केला जात नाही.

तुम्ही हे स्पष्टपणे समजून घेतले पाहिजे कि एखाद्या सदस्यामार्फत केलेले तुमचे व्यवहार तुमच्या सदस्याने निश्चीत केलेल्या काही औपचारिकतांची, ज्यात इतर विषयांबरोबरच तुमचा ग्राहक जाणून घ्या प्रपत्र, हक्क आणि कर्तव्यांचे वाचन, कराव्यात आणि करू नयेत अशा काही गोष्टी, वगैरेंचा समावेश असू शकेल, तुमच्याकडून पूर्तता केली जाण्याच्या अधीन असतील आणि ते संबंधित एक्सचेंज, SEBIने वेळोवेळी अमलात असलेली मार्गदर्शक तत्त्वे आणि एक्सचेंजकडून किंवा वेळोवेळी अमलात असलेली परिपत्रके यांच्या अधीन असतील.

एक्सचेंज कोणताही सल्ला देत नाहीत किंवा तसा त्यांचा हेतूही नसतो आणि या दस्तऐवजातील कोणत्याही माहितीच्या आधारे कोणत्याही व्यक्तीने कोणत्याही सदस्याबरोबर आणि/किंवा तृतीय पक्षाबरोबर स्थापित केलेल्या व्यावसायिक संबंधांसाठी ते जबाबदार नसतील. या दस्तऐवजात असलेली कोणतीही माहिती व्यावसायिक सल्ला/गुंतवणूक सल्ला मानू नये. कोणत्याही व्यवहाराचा विचार अशा व्यवहारात असलेल्या जोखमी पूर्णपणे समजून घेतल्याशिवाय किंवा त्यांचा आढावा घेतल्याशिवाय करू नये. तुम्हाला खात्री नसेल तर, तुम्ही त्याबाबतीत व्यावसायिक सल्ला घेतला पाहिजे.

व्यवहार करण्याचा विचार करताना, तुम्हाला खालील गोष्टींची माहिती असावी किंवा त्या तुम्ही नीटपणे समजून घ्याव्यात:-

1. कमाँडिटी फ्युचर करारांच्या व्यवहारामध्ये आणि एक्सचेंजच्या इतर कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज साधनांमध्ये समाविष्ट असलेल्या पायाभूत जोखमी.

i. अधिक उच्च चंचलतेच्या जोखमी

चंचलता म्हणजे जेव्हा कमाँडिटी एक्सचेंजेसवर व्यवहार चालू असतात तेव्हा एखाद्या कमाँडिटी डेरिव्हेटिव कराराच्या किंमतीत होणारे गतिशील बदल. सर्वसाधारणपणे, एखाद्या कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज करारातील चंचलता जेवढी मोठी, तेवढेच त्यांच्या किंमतीतील चढ-उतार मोठे असतात. सामान्यपणे, कमी व्यवहार होणाऱ्या कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज करारांतील चंचलता सक्रियपणे व्यवहार केलेल्या कमाँडिटीज(Commodities)/करारांपेक्षा मोठी असते. चंचलतेच्या परिणामी, तुमच्या आदेशाची अंशतः कार्यवाही केली जाऊ शकेल किंवा अजिबात केली जाऊ शकणार नाही, किंवा तुमच्या आदेशाची कार्यवाही ज्या किंमतीला केली गेली असेल ती शेवटच्या व्यवहारातील किंमतीपेक्षा खूप वेगळी असू शकेल किंवा नंतर खूप बदलू शकेल, परिणामी खरोखरीचे नुकसान होऊ शकेल.

ii. कमी रोकडसुलभतेची जोखीम

a. रोकडसुलभतेचा अर्थ बाजारातील कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज करार एका स्पर्धात्मक किंमतीला आणि किंमतीतील किमान फरकाने तातडीने खरेदी करण्याची/विकण्याची सहभागींची क्षमता. सर्वसाधारणपणे, असे गृहित धरले जाते कि बाजारात उपलब्ध असलेल्या आदेशांची संख्या जेवढी जास्त तेवढी रोकडसुलभता मोठी. रोकडसुलभता महत्त्वाची आहे कारण मोठ्या रोकडसुलभतेमुळे गुंतवणूकदाराला कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज करार जलद आणि किंमतीतील कमीत कमी फरकाने खरेदी करणे आणि/किंवा विकणे सोपे जाते, आणि परिणामी, खरेदी केलेल्या किंवा विकलेल्या कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज करारांसाठी गुंतवणूकदार स्पर्धात्मक किंमत देण्याची किंवा त्याला ती मिळण्याची शक्यता जास्त असते. काही कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज करारांमध्ये सक्रिय सिक्युरिटीज/डेरिव्हेटिव्ज करारांच्या तुलनेत कमी रोकडसुलभतेची जोखीम असू शकेल. परिणामी, तुमच्या आदेशाची केवळ अंशतः कार्यवाही केली जाऊ शकेल किंवा तुलनेने अधिक किंमतीला कार्यवाही केली जाऊ शकेल किंवा अजिबात केली जाऊ शकणार नाही.

b. रोजच्या व्यवहाराच्या धोरणाचा एक भाग म्हणून ठराविक कमाँडिटीजची डिलिव्हरी देण्याच्या हेतूविना आणि/किंवा डिलिव्हरी न घेता खरेदी/विक्री करणे किंवा विक्री करणे याच्या परिणामी सुद्धा नुकसान होऊ शकते, कारण अशा परिस्थितीत कमाँडिटी डेरिव्हेटिव करारांचे स्क्रेअर-ऑफ अपेक्षित किंमतीच्या पातळीच्या तुलनेत कमी/जास्त किंमतीला करणे भाग पडते, जेणेकरून अशा कमाँडिटीज डिलिव्हर करण्यासाठी/ मिळवण्यासाठी कोणतेही दायित्व राहू नये.

iii. विस्ताराची जोखीम

- a. विस्ताराचा संदर्भ खरेदीच्या आणि विक्रीच्या उत्तम किंमतीतील फरकाशी आहे. एखादी कमांडिटी डेरिव्हेटिव खरेदी करणे आणि ताबडतोब ते विकणे यातील सर्वोत्तम खरेदी किंमत आणि सर्वोत्तम विक्री किंमत यांतील फरकाचे ते निदर्शक आहे. कमी रोकडसुलभता आणि उच्च चंचलता याचा परिणाम कमी रोकडसुलभ किंवा अरोकडसुलभ कमांडिटीज/कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज करारांसाठी सामान्यापेक्षा विशाल फरकात होऊ शकतो. त्यामुळे अधिक चांगली किंमत मिळण्यात अडथळा होण्यात होऊ शकतो.

iv. जोखीम कमी करणारे आदेश

- a. बहुतांश एक्सचेंजेसमध्ये गुंतवणूक दारांसाठी "लिमीट ऑर्डर्स", "स्टॉप लॉस ऑर्डर्स" इ. देण्याची सुविधा असते. काही ठराविक रकमेपर्यंत नुकसान सीमित ठेवणारे आदेश (उदा.: "स्टॉप लॉस" ऑर्डर्स, किंवा "लिमीट" ऑर्डर्स) देणे अनेक वेळा प्रभावी ठरत नाही कारण बाजारातील गतिमान परिस्थितीमुळे अशा आदेशांची कार्यवाही करणे अशक्य होऊ शकते.
- b. जर विरुद्ध बाजूकडून आदेश उपलब्ध असतील, तर किंमतीचा विचार न करता एखाद्या "मार्केट" आदेशाची कार्यवाही झटपट केली जाईल, आणि जरी ग्राहकाच्या "मार्केट" आदेशावर कार्यवाही झटपट केली जाऊ शकेल, तरीही ही कार्यवाही थकित आदेशांसाठी आणि उपलब्ध किंमतीवर असेल, ज्याने आदेशित संख्या किंमत-वेळ प्राधान्यावर पूर्ण होईल. पण हे समजून घेतले जावे कि या किंमती कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज कराराच्या शेवटच्या व्यवहारातील किंमतीपेक्षा किंवा त्यांच्या सर्वोत्तम किंमतीपेक्षा खूप वेगळ्या असू शकतील.
- c. एखाद्या "लिमीट" आदेशाची कार्यवाही केवळ आदेशासाठी निश्चित केलेल्या "लिमीट" किंमतीला किंवा अधिक चांगल्या किंमतीला केली जाईल. तथापि, अशिलाला किंमतीविषयी संरक्षण मिळते पण त्याच वेळी अशीही शक्यता आहे कि आदेशाची अजिबात कार्यवाही केली जाऊ शकणार नाही.
- d. स्टॉप लॉस आदेश साधारणपणे एखाद्या कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज कराराच्या चालू किंमतीपासून "दूर" जातो, आणि करार स्टॉप किंमतीपर्यंत पोचला किंवा त्या किंमतीवर व्यवहार झाला तर असा आदेश सक्रिय केला जातो. विक्रीचे स्टॉप आदेश सामान्यपणे चालू किंमतीच्या खाली नोंदविले जातात, आणि खरेदीचे स्टॉप आदेश सामान्यपणे चालू किंमतीच्या वर नोंदविले जातात. जेव्हा करार पूर्व-निश्चित किंमतीपर्यंत पोचतात, किंवा अशा किंमतीवर व्यवहार केला जातो, स्टॉप लॉस आदेशाचे रुपांतर मार्केट/लिमीट आदेशात होते आणि आणि मर्यादेवर किंवा अधिक चांगल्या किंमतीवर कार्यवाही होते. त्यामुळे लिमीट आदेशाची कार्यवाही करता येईल याची कोणतीही हमी नाही कारण एखादी करार पूर्व-निश्चित किंमत भेदू शकेल, आणि असे झाल्यास अशा आदेशावर कार्यवाही न होण्याची जोखीम उद्भवू शकेल, अगदी तसेच जसे एखाद्या नियमित लिमीट आदेशाच्या बाबतीत होते.

v. **बातम्यांच्या घोषणांची जोखीम**

- a. व्यापारी/उत्पादक बातम्यांची घोषणा करतात ज्याचा कमाँडिटीज आणि/किंवा कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्ज कराराच्या किंमतींना प्रभावीत करू शकतात. ह्या घोषणा व्यापारा दरम्यान आणि त्याच्या जोडीला कमी रोकडसुलभता आणि उच्च चंचलता असेल तेव्हा होऊ शकतात, तर त्यामुळे कमाँडिटी/कमाँडिटी डेरिव्हेटिव्जच्या किंमतीत अचानक अनपेक्षित सकारात्मक किंवा नकारात्मक चढउतार होऊ शकतील.

vi. **अफवांची जोखीम**

- a. अनेक वेळा कमाँडिटीच्या किंमती विषयी तोंडोतोंडी, वर्तमानपत्रातून, वेबसाइट्सवरून किंवा न्यूज एजन्सीज इत्यादींद्वारे अफवा पसरविल्या जातात, गुंतवणूकदारांनी याबाबत सावध रहावे आणि अफवांच्या आधारे कृती करण्यापासून परावृत्त व्हावे.

vii. **प्रणाली जोखीम**

- a. बाजार उघडण्यापूर्वी आणि बंद होण्यापूर्वी उच्च राशी व्यवहार वारंवार होतील. असे उच्च राशी व्यवहार दिवसातील इतर वेळा देखील होऊ शकतील. त्यामुळे आदेशांच्या कार्यवाहीत किंवा पुष्टीकरणात दिरंगाई होऊ शकेल.
- b. चंचलतेच्या कालावधीमध्ये, बाजारातील सहभागींद्वारा त्यांच्या आदेशात किंवा किंमतीत सातत्याने बदल केल्याने किंवा नवीन आदेश दिल्याने, आदेशाच्या कार्यवाहीत किंवा पुष्टीकरणात दिरंगाई होऊ शकेल.
- c. बाजारातील काही विशिष्ट परिस्थितीत, बाजारातील एखाद्या स्थितीचे परिसमापन वास्तव किंमतीला करणे कठिण होऊ शकेल किंवा अजिबात करता येऊ शकणार नाही, जेव्हा विक्रीच्या बाजूने किंवा खरेदीच्या बाजूने कोणतेही शिल्लक आदेश नसतील किंवा व्यवहारातील कोणत्याही असामान्य कृतीमुळे किंवा किंमत सर्किट फिल्टर्सपर्यंत पोचल्यामुळे किंवा इतर कोणत्याही कारणासाठी एखाद्या कमाँडिटी करारातील व्यवहार थांबविले जातील.

viii. **प्रणाली/नेटवर्कवरील गर्दी**

- a. एक्सचेंजेसमधील व्यवहार, आदेश घेणे व मार्गस्थ करणे, हे उपग्रह/लीज्ड लाइन आधारित कम्युनिकेशन, तंत्रज्ञाने आणि संगणक प्रणालींचा संयोग यांच्या आधारे इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने चालते. अशा प्रकारे, तिथे कम्युनिकेशन बंद पडणे किंवा प्रणालीतील समस्या किंवा प्रणालीकडून मंद किंवा उशीराने प्रतिसाद मिळणे किंवा व्यवहार बंद होणे, किंवा अशा इतर कोणत्याही समस्या/अडचणी येण्याची शक्यता असते, ज्यामुळे व्यवहाराच्या प्रणाली/नेटवर्कपर्यंत पोचणे शक्य होत नाही, जे नियंत्रणाबाहेर असू शकेल आणि त्याचा परिणाम खरेदी किंवा विक्रीच्या आदेशांवर प्रक्रिया करण्यात अंशतः किंवा पूर्णपणे दिरंगाई होणे किंवा प्रक्रिया न होण्यात होऊ शकेल. तुम्हाला नोंद घेण्याचा इशारा देण्यात येतो कि जरी या समस्या तात्पुरत्या स्वरूपाच्या असतात, तरी जेव्हा तुमच्यापाशी थकित खुली स्थिती किंवा कार्यवाही न झालेले आदेश असतात तेव्हा सर्व कार्यवाही झालेले व्यवहार पूर्ण करण्याच्या तुमच्या कर्तव्याला ही जोखीम आडवी येऊ शकते.

2. जेथपर्यंत फ्युचर्स कमांडिटी डेरिव्हेटिव्जचा संबंध आहे, कृपया नोंद घ्या आणि खालील अतिरिक्त वैशिष्ट्यांशी स्वतःला चांगले परिचित करून घ्या:-

"लीव्हेरेज" किंवा "गिअरिंग" चा परिणाम:

- कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज कराराच्या मूल्याच्या मानाने भांडवल गुंतवणूकीची रक्कम छोटी असते, त्यामुळे व्यवहार 'लीव्हेरेज' किंवा 'गिअर्ड' केले जातात. कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज व्यवहार तसे छोट्या मार्जीनच्या रकमेने केले जातात, पण ते मार्जीनच्या तुलनेत मोठा नफा किंवा नुकसान होण्याची शक्यता देतात. पण कमांडिटी डेरिव्हेटिव्जमधील व्यवहारात मोठी जोखीम असते. म्हणून प्रत्यक्षात कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज करारांमध्ये व्यवहार करण्यापूर्वी तुम्ही पुढील विधाने पूर्णपणे समजून घ्यावीत आणि आपली परिस्थिती, आर्थिक स्रोत वगैरे सुद्धा विचारात घेऊन व्यवहार करावा.
- फ्युचर्स कमांडिटी डेरिव्हेटिव्जमध्ये व्यवहार करण्यामध्ये सर्व स्थितींची रोज व्यवहारपूर्ति समाविष्ट आहे. रोज खुल्या स्थिती बंद किंमतीच्या आधारे बाजारात चिन्हांकित केल्या जातात. जर बंद किंमत तुमच्या विरोधात पुढे सरकली असेल, तर तुम्हाला अशा हालचालीतून होणाऱ्या नुकसानाची (अनुमानित) रक्कम जमा करावी लागेल. हे मार्जिन एका विशिष्ट ठरवून दिलेल्या कालावधीच्या आत, साधारणपणे पुढच्या दिवसाचे व्यवहार सुरू होण्यापूर्वी, प्रदान करावी लागते.
- तुम्ही ठरवून दिलेल्या वेळेपूर्वी मार्जिन जमा करू शकला नाहीत किंवा तुमच्या खात्यात थकबाकी असेल तर, एक्सचेंजचा सदस्य (Members/ Stock Brokers) स्थितीचे संपूर्णपणे किंवा अंशतः परिसमापन/स्क्वेअर-अप करून देऊ शकेल. या बाबतीत, अशा स्क्वेअर-अप/ क्लोज-आउट्समुळे होणाऱ्या कोणत्याही नुकसानासाठी तुम्हीच जबाबदार असाल.
- बाजारातील काही विशिष्ट परिस्थितीत, एखाद्या गुंतवणूकदाराला व्यवहारांची कार्यवाही करणे कठिण किंवा अशक्य ठरू शकते. उदाहरणार्थ, ही परिस्थिती अरोकडसुलभता, म्हणजे जेव्हा बिड्स किंवा ऑफर्स पुरेशा नसतात, किंवा किंमतीवरील बंधनांमुळे किंवा सर्किट ब्रेकर्समुळे वगैरे व्यवहार निलंबित असतात, अशामुळे येऊ शकते.
- पावले, जसे की मार्जीनच्या दरातील बदल, कॅश मार्जिन इ. बाजारातील स्थैर्य राखण्याच्या दृष्टीने स्वीकारले जाऊ शकते. या नवीन उपाययोजना विद्यमान खुल्या हितसंबंधाना सुद्धा लागू केल्या जाऊ शकतात. अशा परिस्थितीत, तुम्हाला अतिरिक्त मार्जिन ठेवावे लागेल किंवा तुमची स्थिती कमी करावी लागेल.
- तुम्ही तुमच्या एक्सचेंजच्या सदस्याला तुम्ही व्यवहार करण्याचे योजत असलेल्या कमांडिटी डेरिव्हेटिव्ज करारांचा संपूर्ण तपशील विचारला पाहिजे, अर्थात, कराराची विनिर्दिष्ट आणि संलग्न कर्तव्ये.

3. वायरलेस तंत्रज्ञान किंवा इतर कोणत्याही तंत्रज्ञानामार्फत व्यवहार करणे:

वायरलेस तंत्रज्ञान किंवा इतर कोणत्याही तंत्रज्ञानामार्फत कमांडिटी व्यवहार करण्याशी संबंधित वैशिष्ट्ये, जोखमी, जबाबदाऱ्या, कर्तव्ये आणि दायित्वे यांची व्याख्या करणाऱ्या कोणत्याही तरतूदी सदस्याने ग्राहकाच्या नजरेला आणाव्यात.

4. सर्वसाधारण

i. जमा केलेली रोकड आणि मालमत्ता:

तुम्ही जमा करत असलेला पैसा किंवा इतर मालमत्तेच्या संरक्षणाबाबत तुम्ही स्वतः ओळख करून घेतली पाहिजे, खास करून जर फर्म नादार किंवा दिवाळखोर झाल्याच्या घटनेमध्ये. तुमचा पैसा किंवा मालमत्ता तुम्ही ज्या प्रमाणात परत मिळवू शकता ती मर्यादा विशिष्ट कायदे किंवा स्थानिक नियमांनुसार ठरू शकतात. काही न्यायाधिकारक्षेत्रांमध्ये, जी मालमत्ता विशेष करून तुमची म्हणून ओळखली गेली आहे ती तूट निर्माण झाल्यास रोख रक्कमेसारखीच प्रो-रेट केली जाईल. एक्सचेंजच्या सदस्यासह विवाद निर्माण झाल्यास, तो एक्सचेंजच्या नियम, उपकलमे आणि व्यावसायिक नियमांनुसार लवादाच्या कार्यवाहीच्या अधीन असेल.

ii. कमिशन आणि इतर शुल्क

तुम्ही व्यवहार करायला सुरुवात करण्यापूर्वी, तुमच्यावर ज्या कमिशन, फी आणि इतर शुल्कांचे दायित्व आहे त्यांबाबत स्पष्ट स्पष्टीकरण मिळवले पाहिजे. हे शुल्क तुमच्या निव्वळ नफ्यावर परिणाम करेल (काही असल्यास) किंवा तुमचे नुकसान वाढवू शकेल.

iii. सदस्य/अधिकृत व्यक्ती/ग्राहकांच्या (client / investor) अधिकार आणि दायित्वांसाठी, कृपया जोडपत्र 3 चा संदर्भ घ्या

iv. 'घटक' शब्दाचा अर्थ असेल आणि त्यात समाविष्ट असतील एखादे अशील, एखादा ग्राहक, किंवा एखादा गुंतवणूकदार, जो एक्सचेंजेसद्वारे पुरविण्यात आलेल्या यंत्रणेमार्फत कमॉडिटी डेरिव्हेटिव्ह सदस्यामार्फत व्यवहार करतो.

v. 'सदस्य' शब्दाचा अर्थ असेल आणि त्यात समाविष्ट असतील एखादा व्यवहार सदस्य किंवा सदस्य/ब्रोकर, ज्याला एक्सचेंजेसनी तसे दाखल करून घेतले आहे आणि जो SEBI कडील नोंदणी प्रमाणपत्र मिळतो.